

Date: 7th September-2026

OGAHYNING BIR MUXAMMASI TAHLILI

Mardonova Gulchehra Ulug'bekovna

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

O'zbek mumtoz adabiyoti yo'nalishi

998931449197

KIRISH

Muxammas janri mumtoz o'zbek adabiyotida eng faol qo'llangan musammat (bandli she'riy shakllar) turlaridan biri bo'lib, u adabiy-estetik tafakkurning yuksak darajada rivojlanganini ko'rsatuvchi janr sifatida baholanadi. Abdurauf Fitrat ham bu janrni „poetik fikrni kengaytiruvchi shakl“³ sifatida baholaydi. Avvalo, muxammas besh misrali bandlardan tashkil topgan murakkab she'riy tuzilma bo'lib, uning asosiy xususiyati har bandda qofiya va ritmning izchil takrorlanishidir. Bu jihat uning musiqiyligini oshiradi va o'qilishi hamda yod olinishini osonlashtiradi. Shu sababli muxammaslar ko'pincha nafaqat o'qish uchun, balki kuylash uchun ham yaratilgan. Bu esa janrning og'zaki va yozma adabiyot o'rtasidagi ko'priq vazifasini bajarganini ko'rsatadi. Ikkinchidan, muxammas janri klassik adabiyotda ko'pincha g'azal yoki boshqa she'riy matnlar asosida yaratilgan “tatabbu” va “tazmin” shakllari bilan chambarchas bog'liq. Shoirilar avvalgi ijodkorlarning g'azallarini davom ettirib yoki ularga yangi bandlar qo'shib, yangi ma'no qatlamlarini yuzaga keltirganlar. Bu holat adabiy an'ananing uzluksizligini ta'minlab, intertekstual munosabatlarning rivojlanganini ko'rsatadi. Uchinchidan, muxammaslarda ko'tarilgan mavzular doirasi juda keng: ishqiy kechinmalar, tasavvufiy g'oyalar, axloqiy-didaktik qarashlar va ijtimoiy hayot manzaralari. Ayniqsa, tasavvufiy mazmundagi muxammaslarda inson ruhiy kamoloti, ilohiy muhabbat va ma'rifat masalalari chuqur badiiy ifoda etilgan. Bu esa muxammasni faqat estetik emas, balki falsafiy mazmunga ega janr sifatida ham ko'rsatadi. To'rtinchidan, Ogahiy, Munis, Navoiy an'anasini davom ettirgan shoirilar ijodida muxammas janri yuqori darajada rivojlangan. Xususan, Ogahiy muxammaslarida tarixiylik, ma'naviy-axloqiy g'oyalar va badiiy tilning nafisligi uyg'unlashgan bo'lib, bu janrning yetuk poetik imkoniyatlarini namoyon etadi. Shoir muxammas orqali nafaqat hissiy kechinmalarni, balki davr ruhini ham aks ettirgan. Valixo'jayev ta'biri bilan aytganda, muxammas-mumtoz adabiyotda badiiy tafakkur rivojining ko'rsatkichi va shoirilar mahoratini sinovdan o'kazuvchi murakkab shakldir.⁴

Usullar: Ushbu tadqiqotda Ogahiy muxammaslarini lingvopoetik va adabiyotshunoslik yondashuvlari asosida tahlil qilishda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi: Birinchidan, matnni filologik tahlil qilish usuli qo'llanildi. Bu usul orqali muxammas

³ Abdurauf Fitrat Adabiyot qoidalari. Toshkent, 1926, 102-bet.

⁴ Valixo'jayev B. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006, 192-bet

Date: 7th September-2026

matnidagi leksik birliklar, badiiy ifoda vositalari, qofiya va ritmik tuzilma o'rganildi. Har bir bandning semantik yuklamasi alohida ko'rib chiqildi.

Ikkinchidan, lingvopoetik tahlil usuli asosida asardagi so'zlarning badiiy-estetik vazifasi, ularning konnotativ ma'nolari va obraz yaratishdagi o'rni tahlil qilindi. Ayniqsa, arxaik so'zlar va poetik birliklarning funksional xususiyatlariga e'tibor qaratildi. Uchinchidan, tarixiy-qiyosiy metod qo'llanildi. Bu yondashuv Ogahiy muxammaslarini Navoiy va Munis kabi mumtoz shoirlar ijodi bilan qiyoslash imkonini berdi. Natijada muxammas janrining rivojlanish tendensiyalari va adabiy an'anadagi davomiylik aniqlashtirildi.

To'rtinchidan, semantik tahlil usuli orqali matndagi asosiy mavzular — ishq, ma'naviyat, tasavvuf va axloqiy g'oyalar aniqlanib, ularning badiiy ifodasi izohlandi.

Natijalar. Muxammas -musammat janrining eng ommaviy, yetakchi, mahsuldor, go'zal va o'qishli she'riy shakllardan hisoblanadi.⁵ Navoiydan keying o'rinda turuvchi Ogahiy muxammaslari ham o'zining mazmuni, estetikasi va poetik jihatdan mumtoz adabiyotda yetakchi o'rinda turadi. Ogahiy turli mavzularda muxammaslar yozgan bo'lib, rindona xarakterdagi muxammaslar ham alohida o'ringa egadir. Bu mavzudagi muxammaslar shaklan may, boda, soqiy, rind kabi tushunchalardan iborat bo'lsa-da, tub ma'nosi insonning haqiqiy ishqqa va komillikka intilishi bilan baholanadi. Quyida Ogahiyning rondona mavzudagi muxammaslaridan birining tahliliga diqqat qaratsak:

Falak bedodi birla xonavayrondurman, ey soqiy,
Na vayronkim, alohnu alomondurman, ey soqiy,
G'aribu xoksoru zor, giryondurman, ey soqiy,
Bu dayr ichra sango bir kecha mehmondurman, ey soqiy,
Karam qil, mustahiqi lutfu ehsondurman, ey soqiy.

Mazkur bandda lirik qahramonning ruhiy holati murakkab poetik vositalar orqali ochib beriladi. Bandning birinchi misrasidayoq "falak bedodi" birikmasi orqali taqdirning shafqatsizligi tasvirlanadi. "Xonavayron" leksemasi esa oddiy vayronalikni emas, balki insonning ichki olami, ruhiy dunyosidagi iztirob va parokandalikni ifodalaydi. Ikkinchi misrada muallif o'z holatini yanada kuchaytirib, nafaqat vayron, balki "alohnu alomon" holatiga tushganini ta'kidlaydi. Bu yerda gradatsiya usuli kuzatiladi, ya'ni ma'no bosqichma-bosqich kuchayib boradi. Uchinchisi misrada qo'llangan "g'arib", "xoksor", "zor", "giryon" birliklari qahramonning ruhiy tushkunligini ketma-ket tasvirlovchi sinonimik qatorni hosil qilgan. Ushbu birliklar matnda kuchli emotsional-ekspressiv ta'sir yaratadi. Bandning to'rtinchi misrasida tabiat tasviri bevosita emas, ramziy shaklda namoyon bo'ladi. "Dayr" obrazi klassik she'riyatda dunyo, olam yoki inson yashayotgan makon ma'nolarini bildiradi. Shoir o'zini bu keng olamda "bir kecha mehmon" sifatida ko'rsatadi. Bu tasvir inson umrining o'tkinchiligi g'oyasini kuchaytiradi. So'nggi misrada "karam", "lutf", "ehson" birliklari orqali murojaat ohangi kuchayib, lirik qahramonning najot izlayotgan holati ko'rsatiladi. "Ey soqiy" radifi esa band davomida

⁵ Xalliyeva G. Ogahiy musammatlari. T.: Mumtoz so'z, 2019.

Date: 7th September-2026

takrorlanib, musiqiylik va ritmik yaxlitlik hosil qiladi. Umuman olganda, bandda tabiat tasviri ko'proq ramziy xarakterga ega bo'lib, unda olam ("dayr"), falak va inson munosabati orqali ruhiy kechinmalar ifodalangan. Shoir tashqi olam obrazlarini ichki kechinmalar bilan uyg'unlashtirish orqali kuchli poetik ta'sir hosil qilgan. Ikkinchi band (lotin yozuvida)

Bu davron ichra bordur har kishikim oqilu fozil,
Oning sha'nida charxi siflaparvar zulmidir komil,
O'zumni bu sababdin ayladim mayxonaga doxil,
Qadah tutg'ilki to bo'lg'ay manga jam'iyati hosil,
Falak bedodidin xotir parishondurman, ey soqiy.

Mazkur bandda shoir ijtimoiy-falsafiy mazmunni kuchaytiradi hamda davr va inson munosabatlarini poetik obrazlar vositasida ifodalaydi. Birinchi misrada "davron" obrazi vaqt, zamon va ijtimoiy muhitni ifodalovchi poetik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Shoirning fikricha, aqlli va fozil kishilar mavjud bo'lsa-da, ularning qadri ko'pincha jamiyat tomonidan yetarlicha anglanmaydi. Ikkinchi misrada qo'llangan "charx" obrazi mumtoz she'riyatdagi an'anaviy timsollardan biri hisoblanadi. "Charxi siflaparvar" birikmasi pastkashlikni qo'llovchi, adolatsizlikni kuchaytiruvchi zamon timsoli sifatida ishlatilgan. Bu orqali shoir zamonadan norozilik kayfiyatini yaratadi. Uchinchi va to'rtinchi misralarda mayxona va qadah obrazlari paydo bo'ladi. Mumtoz she'riyatda mayxona ko'pincha real ichimlik joyini emas, balki ruhiy taskin, ma'naviy ozodlik yoki ilohiy ishq makonini bildiradi. Lirik qahramon ruhiy parishonlikdan qutulish uchun ramziy ravishda shu makonga yuzlanadi. "Jam'iyat" leksemasi bu yerda xotirjamlik, ruhiy yaxlitlik ma'nosida qo'llangan. Demak, qahramonning asosiy istagi ruhiy osoyishtalikka erishishdan iborat. Band yakunida takror qo'llangan "falak bedodi" obrazi birinchi band bilan mazmuniy bog'lanishni kuchaytiradi. Natijada bandlar orasida kompozitsion yaxlitlik yuzaga keladi. Umuman olganda, ushbu bandda tabiat tasviri bevosita emas, balki kosmik obrazlar — falak, charx, davron vositasida shakllantirilgan. Bu esa shoirning tashqi olamni inson ruhiyati bilan bog'lash mahoratini ko'rsatadi.

Uchinchi band (lotin yozuvida)
Tun oqshom masjid ichra kirganim jurmin unutg'alkim,
Ul ishning tavbasin bu zoru mahzun qildi tutg'alkim,
Karam zohir qilib o'zgurmayin, qahringni yutg'alkim,
Varaq tarxin qilib dayr ichra kirdim boda tutg'alkim,
Riyo zuhdin usru pushaymondurman, ey soqiy.

Mazkur bandda lirik qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy ziddiyatlari hamda dunyoqarashidagi murakkab holatlar aks ettiriladi. Birinchi misrada masjid obrazi orqali diniy va ma'naviy makon tasviri yaratiladi. Shoir masjidga kirganini "jurm" bilan bog'lashi orqali o'zining ichki iztiroblarini va ruhiy ikkilanishini ifodalaydi. Ikkinchi misrada "zoru mahzun" birliklari qahramonning emotsional holatini kuchaytiradi. Bu yerda tavba motivi paydo bo'lib, u ruhiy poklanishga intilish belgisi sifatida xizmat qiladi. Uchinchi misrada qarama-qarshi ma'noli birliklar — "karam" va "qahr" bir band ichida qo'llanib, kontrast hosil qiladi. Mazkur qarama-qarshilik lirik qahramonning umid

Date: 7th September-2026

va qo‘rquv orasidagi ruhiy holatini ko‘rsatadi. To‘rtinchi misrada yana “dayr” obrazi uchraydi. Mumtoz adabiyotda dayr ko‘pincha dunyo, hayot yoki inson yashaydigan makon timsoli sifatida qo‘llanadi. Bu misrada dayrga kirish va boda tutish motivi orqali shoir ruhiy taskin izlash holatini ifodalaydi. So‘nggi misrada “riyo”, “zuhd”, “pushaymon” birliklari falsafiy mazmunni chuqurlashtiradi. Shoir tashqi taqvodorlikdan ko‘ra ichki samimiyatni muhim deb bilayotganini anglash mumkin. Banddagi tabiat tasviri bevosita daraxt, gul yoki fasllar orqali emas, balki makon obrazlari orqali berilgan. Masjid, dayr, tun kabi poetik birliklar ruhiy manzaraning shakllanishiga xizmat qilgan.

To‘rtinchi band (lotin yozuvida)

Xirad ahli qilurlar kecha-kunduz hiylayu tadbir,
Boriga aylamak tahsil dunyo fikr ila tadbir,
Ko‘chib keldim olaridin oshalonig‘in qilib taqdir,
Mani band et, ayog‘ima solib may manzilin zanjir,
Xiradning baski Majnundek gurizondurman, ey soqiy.

Ushbu bandda aql va hissiyot, tafakkur va ishq o‘rtasidagi qarama-qarshilik badiiy ifodasini topadi. Birinchi misrada “xirad ahli” obrazi orqali aql egalari, dunyoviy tafakkur vakillari tasvirlanadi. Shoir ularning “kecha-kunduz” tadbir bilan mashg‘ul ekanligini ta’kidlaydi. Bu yerda vaqt kategoriyasi ham poetik vosita sifatida ishlatilgan. Ikkinchi misrada dunyoviy manfaat va moddiy tashvishlar tanqid qilinadi. “Dunyo fikri” birikmasi insonni ichki erkinlikdan uzoqlashtiruvchi omil sifatida ko‘rsatilgan. Uchinchi misrada lirik qahramon ana shu muhitdan uzoqlashganini ta’kidlaydi. Bu uzoqlashish jismoniy emas, balki ruhiy-falsafiy xarakterga ega.

To‘rtinchi misrada may va zanjir obrazlari paydo bo‘ladi. Mumtoz adabiyotda may ko‘pincha ishq, ilhom yoki ruhiy ozodlik timsoli bo‘lsa, zanjir taslim bo‘lish, bog‘lanish ma’nolarini ifodalaydi. So‘nggi misrada qo‘llangan Majnun obrazi kuchli poetik funksiyaga ega. Shoir o‘zini aql hukmronligidan qochayotgan Majnunga qiyoslaydi. Bu esa bandning emotsional ta’sirchanligini oshiradi. Bandda tabiat tasviri bevosita berilmagan bo‘lsa ham, “kecha-kunduz” birliklari vaqt va borliq manzarasini yaratib, poetik fon vazifasini bajargan.

Beshinchi band (lotin yozuvida)

Visoling Ogahiydek orzu aylab kecha-kunduz,
Yetibmen o‘zgina etganda bazming aro yolg‘uz,
Bu holimga tarahhum aylabon asbobin ishrat tuz,
Dilovarga qadah sun mezbolar rasmini ko‘rguz,
Bu dayr ichra sango bir kecha mehmondurman, ey soqiy.

Muxammasning yakuniy bandida lirik qahramonning asosiy ruhiy holati umumlashtiriladi. Birinchi misrada visol motivi markaziy o‘rin egallaydi. “Kecha-kunduz” birikmasining takror qo‘llanishi intilishning uzluksizligini ko‘rsatadi. Ikkinchi misrada “bazzm” obrazi

Date: 7th September-2026

paydo bo'ladi. Mumtoz she'riyatda bazm ko'pincha nafaqat yig'in yoki majlis, balki ma'naviy yaqinlik va ruhiy uyg'unlik timsoli ham hisoblanadi. Uchinchi misrada rahmshafqat va tarahhum motivlari orqali murojaat ohangi kuchayadi. Shoirning hissiy holati yanada ochiqroq ifodalanadi. To'rtinchi misrada qadah va mezbob obrazlari ishlatiladi. Mezbob obrazi bu yerda nafaqat mehmondo'st shaxs, balki ruhiy najot manbai sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Bandning oxirgi misrasi butun muxammas kompozitsiyasini yakunlaydi. "Bir kecha mehmon" birikmasi inson umrining qisqaligi va o'tkinchiligi haqidagi falsafiy g'oyani yana bir bor kuchaytiradi. Mazkur bandda tabiat tasviri ko'proq vaqt obrazlari ("kecha-kunduz"), makon obrazlari ("dayr") va hayot falsafasi orqali shakllangan. Shoir tashqi olam manzaralarini ichki ruhiyat bilan uyg'unlashtirgan. Xulosa. Xulosa qilib aytganda, muxammas janri mumtoz adabiyotimizda keng tarqalgan bo'lib, u o'zining murakkab tuzilishi, boy mavzuviy doirasi va badiiy-estetik imkoniyatlari bilan adabiy an'ananing muhim bo'g'inini tashkil etadi. Shu sababli uni o'rganish nafaqat adabiyot tarixi, balki tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, Ogahiy muxammaslari o'zining jozibadorligi va mazmundorligi jihatdan diqqatga sazovordir.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

1. Abdurauf Fitrat Adabiyot qoidolari. Toshkent, 1926
2. Valixojayev B. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006
3. Xalliyeva G. Ogahiy musammatlari. T.: Mumtoz so'z, 2019.
4. www.google.uz
5. www.natlib.uz
6. www.ziyonet.uz

